

А. М. Нечипорук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики, м. Київ

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «СТОЛИЧНІ НОВИНИ»)

У статті розглядаються стилістичні особливості жанру літературного портрета, детально аналізуються роль та призначення стилістичних фігур, художніх засобів та тропів, використаних у конкретних літературних портретах газети «Столичні новини».

Ключові слова: жанр, портретистка, літературний портрет, стилістична фігура, троп, художній засіб.

В статье рассматриваются стилистические особенности жанра литературного портрета, детально анализируются роль и предназначение стилистических фигур, художественных средств и тропов, использованных в конкретных литературных портретах газеты «Столичные новости».

Ключевые слова: жанр, портретистика, литературный портрет, стилистическая фигура, троп, художественное средство.

The article deals with the stylistics features of the genre of literary portraits, detailed analysis of the role and purpose of stylistic figures, art facilities and trope used in specific literary portraits of the newspaper «Stolichnye novosti».

Keywords: genre, portretystka, vignette, stylistic figure, trope, art facilities.

Зі здобуттям Україною незалежності національна журналістика отримала «друге дихання»: бурхливо розвиваються вже наявні, традиційні жанри, з'являються нові, відроджуються забуті. Серед останніх привертає увагу жанр літературного портрета.

Актуальність теми пов'язана з поступовим відродженням жанру літературного портрета в українських ЗМІ та рядом помилок, яких припускаються журналісти при написанні портретних матеріалів. У сучасній комунікації усі художньо-публіцистичні жанри набувають нових стилістичних особливостей, що пов'язане з оригінальними підходами та задумами українських авторів.

Історіографія питання: Жанрові особливості літературного портрета розглядали такі науковці, як Воронова М.Ю. [2], Шкляр В.І. [9], Учонова В.В. [8], Колосов Г.В. [6] та інші. Питання функціонування стилістичних засобів у обраному різновиді жанру портрета, розглядалось лише на теоретичному рівні, саме тому ми звернулись до цієї проблеми.

Об'єктом наукової розвідки обрані літературні портрети, опубліковані на шпальтах масового видання «Столичні новини»

Предмет дослідження: стилістичні особливості, використані при написанні літературних портретів Оксаною Забужою і Юрієм Андруховичем.

Новизна дослідження обумовлена практичною метою розвідки, яка полягає у детальному аналізі окремих стилістичних засобів в обраних літературних портретах, та вивченні їх функціонального призначення.

Літературний портрет – жанр, який поступово розвивається у сучасному українському медіа-просторі. Проте журналісти обираючи темою для матеріалу життя та творчість письменників, часто помилково обмежуються сухим викладом біографії або вираженням надто емоційного ставлення до свого персонажа. Для того, щоб написати гарний портрет, журналіст має добре володіти різними прийомами і засобами відображення дійсності та створення цікавої образної системи. Потрібно не лише ретельно підібрати факти, проаналізувати та скомпонувати їх, а й знайти відповідну форму для їх вираження.

Портрет та його різновид – літературний портрет належать до жанру нарису. Останній, у свою чергу, вважається королем художньо-публіцистичних жанрів через складність його написання. Характерними особливостями нарису є документальність, достовірність фактів та художність. Те, що цей жанр вимагає дотримання естетичних законів, часто накладає на нього обов'язки художнього твору. Не дарма журналістику пов'язували з літературною діяльністю. Для письменника «важливе мистецтво словесної творчості, мистецтво створення характерів та типів, а для журналіста це мистецтво полягає в особливому освоєнні соціального часу, в якому знаходить відображення і злоба дня, й історія сучасності, і ретроспектива, і перспектива людської життєдіяльності, що має актуальне соціальне призначення» [5]. Спільність публіцистики та літератури полягає в описі дійсності, реального життя, створенні власної реальності на основі досвіду. Таким чином, у будь-якому творі можуть мати місце одночасно дві постаті – образ героя та образ самого автора. Але головна спільність – у використанні зображальних засобів, елементів художньої типізації, які варто проаналізувати у контексті стилістичних особливостей літературного портрета.

Розглянемо стилістичні особливості літературного портрета на прикладі масового видання «Столичні новини». Для аналізу обрані три критико-біографічні есе-портрети: «Поет і його ролі» (присвячений Миколі Вінграновському), «Ціна Вінні-Пуха» (до ювілею Алана Мілна) Оксани Забужко та «Анджея Стасюк: більше не культ» (про Анджея Стасюка) Юрія Андруховича.

Критико-біографічний портрет-есе – це суб'єктивно-авторський портретний вид, що характеризується безпосередньою присутністю автора, оповіддю, яка ведеться від першої особи, розкутістю асоціацій, що об'єднуються внутрішньою авторською логікою, і відвертим оцінюванням персонажа, вираженням авторського особистого (прихильного чи негативного) ставлення до нього [2, с. 37-38].

Отож, літературним портретом називають публіцистичний твір, головним героєм якого є письменник. Завершений образ особистості письменника можливий за умови вдалої комбінації та взаємопроникнення біо-

графії і творчості героя. У портреті автор не лише дає характеристику своєму персонажу, але й описує його життя, почуття, стосунки задля розкриття внутрішнього світу письменника.

На думку В.І. Шкляра, «портрет у публіцистиці часто виступає як своєрідний аналог характеру героя. Він дає можливість наочно, зримо побачити героя, і в цьому плані він стимулює читацьку уяву. Інша його функція – допомогти через виділення якихось зовнішніх деталей зазирнути у світ душі людини, у світ його емоцій та почуттів» [9, с. 44].

Серед художніх зображальних засобів, які використовуються для написання літературного портрета, – пейзаж, художня деталь, мовна характеристика, діалог та ін., основне завдання яких полягає у естетизації тексту, деталізації авторських образів та наближенні портрета до реального об'єкта. Такі засоби слугують для формування внутрішньої естетики тексту. В.В. Учонова відзначає, що «природа художньої виразності реалізується головним чином у формуванні специфічного естетичного феномену, у залученні читача, слухача, глядача до естетичного переживання, до комплексу естетичного сприйняття. Подібне залучення до співпереживання передбачає не лише знайомство читача із документально-виражальними фактами, не лише логічно переконливе з'ясування їх соціально корисних та соціально негативних зв'язків, але й використання документальних даних в особливій художній інтерпретації. Остання передбачає прагнення і здатність автора поставити документальні фрагменти в такий контекст їх авторського сприйняття, в якому ці фрагменти набувають додаткового об'ємного та багатозначного смислу» [8, с. 161].

Художня деталь є одним із найважливіших засобів літературного портрета, адже для того щоб усебічно охарактеризувати героя, потрібно детально описати зовнішність, манери, обстановку, в якій живе герой. Г.В. Колосов наголошує, що «конкретні деталі демонструють життя не в абстрактних, а в індивідуальних проявах. Окремі, нехай навіть цікаві дрібні спостереження тільки тоді знаходять собі місце в нарисі, коли їх зв'язує сила узагальнення. Опис різних картин життя, певних рис людей за допомогою конкретних деталей подається для розкриття їхнього внутрішнього змісту, стану сутності, для виявлення психології й світогляду героїв. Конкретна деталь сприяє закінченості портрета, робить образ відчутним, зримим» [6, с. 35-36].

Одна незначна деталь може стати ідентифікаційною ознакою письменника, або ж, нанизуючи їх у систему образів, створити цілісну характеристику персонажа. Така ознака зумовлює наявність репортажних особливостей у жанрі портрета – вміння звертати увагу на деталі та подавати їх у цікавій формі. Саме це реалізував Юрій Андрухович у своєму портреті «Анджей Стасюк: більше ніж культ»: «...він передплачує довідники з вогнепальної зброї та розводить віслюків і лам у своєму хазяйстві. Уночі стереже церкву, розмовляє з духами, переважно лемків – тих, які поховалися в землю від депортації» [1]. Такі незначні деталі створюють образ містичного, загадкового, проте сміливого та авантюрного чоловіка, що викликає інтерес читача до особистості письменника та його творчості. Проте журналіст має бути обережним, адже заснований на принципах точності, портрет не може містити зображення вигаданої зовнішності героя.

Пейзаж у літературному портреті використовується не лише для фоновості. Серед його завдань – опис обстановки, ретроспектива, пом'якшення загальної тональності, а іноді – створення емоційної зав'язки, як у портреті Оксани Забужко «Ціна Вінні-Пуха». Для розкриття внутрішнього світу Алана Мілна авторка проектує ситуацію на себе, ведучи оповідь від першої особи. Свій матеріал вона починає з опису дитячої книжки: «...Мені подарували книжку, на обкладинці якої пухнастий жовтий ведмедик, сп'явши на стільця, цікавим оком зазирає у прочинені дверцята буфету» [3]. На цьому прикладі критико-біографічного портрету-есе можна виділити такі особливості, як присутність у творі образу автора, суб'єктивної оцінки героя та довільний вибір композиції.

Не обов'язковим, але потрібним елементом портрета є діалог і цитата. Вони не тільки надають динаміки тексту, демонструють особливості творчості письменника, але можуть бути одним із образів, який розкриває закладену автором ідею. У портреті Оксани Забужко «Поет і його ролі», присвяченому Миколі Вінграновському, авторка використовує рядки з віршів поета не тільки для демонстрації залежності змісту творів від емоційного стану автора, але створює порівняльний аналіз минулого та сьогодення на прикладі сприйняття цитованої поезії різними віковими групами: «Провідна тема вистави – тема не так «розкошів», як історичного «розору» шістдесятництва – мовби перенеслася з кону в зал і продовжилась в його реакції: діди оповідали внукам про свою молодість, а ті слухали, наче про Троянську війну» [4]. В іншому портреті «Ціна Вінні-Пуха» Оксана Забужко використовує діалог із дитячої книжки «Вінні-Пух», роблячи його емоційним піком, болючим спогадом дитинства, тезою-образом, від якого розгортаються наступні аргументи та образна система: «Не пригадую, щоб якась інша сцена любовного прощання в світовій літературі справила на мене таке враження, як ця – в чотири роки» [4].

Серед художніх засобів, які створюють стилістичну особливість портрета чільне місце посідають стилістичні фігури – особливі мовні звороти, що застосовуються для підсилення виразності, створення колоритності тексту. Розглядаючи мовлення портрета, ми можемо виділити окремі слова або словосполучення, використання яких зумовлене цілями автора, його індивідуальною манерою та які можна віднести до особливостей жанру.

Наприклад, у портреті «Анджей Стасюк: більше не культ» Юрій Андрухович намагається наблизити свого героя до читача, а тому підбирає такі деталі та факти, які б змінили ставлення читача до героя, адже «він усього лиш один із нас»: «він знає багато поганих слів», «зубрівку» він змішує з яблучним соком», «розбита друкарська машинка», «обдулені генделики», «кисле пиво», «передплачує довідники з вогнепальної зброї», «тряскі попутки», «підозрілі барлоги» тощо. Таким чином автор, з одного боку, доводить свою обізнаність у біографії письменника, його соціальному оточенні, засвідчує особисте знайомство з героєм, з іншого боку, занурює реципієнта у різнобарвний світ свого героя. Розповідаючи про персонажа, Юрій Андрухович надає багато інформації й про себе, що зумовлене видовими ознаками критико-біографічного портрета-есе.

Використання іронії надає більш точну емоційно-експресивну характеристику героя, як, наприклад, у портреті Юрія Андруховича «Анджей Стасюк: більше не культ»: *«Він розбещує молодь, бо вона любить його читати»*. Автор, з одного боку, критикує свого героя, створює йому негативний імідж, з іншого, – вказує на його популярність, а отже цікавість, каталізатором чого стає «молодь». Відповідно до ознак критико-біографічного портрету-есе, цей художній троп демонструє взаємопроникнення фактів з творчості та біографії письменника, виражає художньо-критичне ставлення автора до свого героя.

Значного експресивного значення тексту можуть надати і жаргонізми – емоційно забарвлені слова, які використовуються групою людей, об'єднаних спільними інтересами. Підставою для використання жаргону портретистом може бути бажання зіронізувати, критично оцінити світ свого героя, показати свою обізнаність в особливостях мовлення об'єкта дослідження. Так, Юрій Андрухович часто використовує жаргонізми у своєму тексті: *«він паскудно впливав на зеків»*, *« в його Європі ще досі сидять по облуплених генделіках»*. У даному тексті такі лексеми слугують як для відображення авторського стилю, так і для експресивності при характеризуванні життя героя.

Для створення ефекту присутності читача, своєрідного діалогу з аудиторією журналіст звертається до риторичних запитань та вигуків. Автор не лише практикується у вишуканості впорядкування слів, але й докладає зусиль у доборі слів та образів для максимального сприйняття читачем матеріалу. Найчастіше ці стилістичні фігури використовуються на початку та в кінці портрета, як, наприклад, у Єфима Барана «Нестерпна прозорливість сліпців», де автор ставить запитання на початку твору, відповідає на них у процесі розповіді, проте залишає запитання без відповіді у кінці, дозволяючи читачеві самостійно домислити образ, оцінити його. На противагу попередньому, портрети Оксани Забужко буквально пронизані емоційними репліками, побіжними емоційними коментарями-роздумами у вигляді вставлених конструкцій у дужках: *«Це робота на межі можливого – «на грані фолу» (переважна більшість «вінграновської» поезики працює «на грані фолу!») або «Зате прекрасно пам'ятаю (і досі гірчить!) ту доглибну особисту образу»* [4] та ін.

Завдяки залученню градації автор може застосувати наростання експресивних характеристик персонажа: *«...він не геній, не месія і навіть не вундеркінд на пенсії»* [1] або *«невротично-нервової, «по-агітківському» хапливої, раз у раз міченої стилістичними «зривами голосу», однак, безперечно, живої й температурно досить-таки розжареної спроби»* [4]. Такий прийом надає особливої насиченості стилю автора, що зумовлює зростання емоційної напруженості тексту, стимулює зацікавленість читача.

Одним із різновидів градації можна вважати використання синонімів – слів, близьких за значенням, але часто різних за стилістичною належністю. Адже за словами класика української літератури, «багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід'ємна прикмета доброго стилю, доконечна риса справжнього майстра» (Максим Рильський) [7; с.25]. Так, підбравши кілька синонімів до одного й того слова, ми можемо стилістично по-різному схарактеризувати одне поняття, зберігаючи при цьому наростання емоційності: *«...тримався з тією брутальною, просто-таки комісарською розв'язністю й нецеремонністю»; «цілий рік він працює домагався слави «дорослого», «серйозного» письменника»* [4].

Антоніми як засіб увиразнення авторського мовлення використовуються значно рідше від синонімів, хоча і виконують суттєву текстотворчу і емоційну функцію. При цьому досліджувані автори використовують як загальномовні (*поміж зруйнованим і ще не збудованим домом; тамтешні дороги – це бездоріжжя; Ясна Поляна, чи, краще сказати, Чорна Галявина* у Ю.Андруховича, *невдалося переіменити... ні за життя, ні по смерті* в О.Забужко), так і контекстуальні антоніми (*так розпізнають справжніх письменників або серійних убивць* у Ю.Андруховича; *історія «розкошів і розору» українського шістдесятництва; не рукотворне діло, а сама «природа»; перенеслася з кону в зад* в О.Забужко), Такі протиставлення, заперечення є досить сильним стимулятором читацької уваги, зацікавлення на подальшому розвитку авторської думки.

У своєму портреті Юрій Андрухович використовує також повтори – нагромадження однотипних мовних елементів. Однотипна конструкція речень, що сліднують одне за одним, створює ефект наростання емоційної напруги: *«Орган його любові – здорова пам'ять. Орган його дихання – це сигаретна пачка. Орган його письма – це розбита друкарська машинка»* [1]. Автор використовує посиловальний повтор, що передбачає використання однієї і тієї ж лексеми, але із постійною заміною поруч розташованих слів для посилення інформативності й виразності цієї частини тексту. Художній засіб застосований на початку твору, що надає тесту ефектності та емоційності, зацікавлює читача, зосереджує його увагу на логіці автора, оригінально підкреслює особливості героя.

Неабиякої вишуканості публіцистичному твору надають метафори – слова, вжиті в переносному значенні для створення образності [1]. Мета використання таких засобів – надати матеріалу особливого емоційно-експресивного забарвлення, певним чином оцінити об'єкт опису, але при цьому естетичні, художні елементи творення портрета не мають переважати над документальними. У досліджуваних творах метафорами активніше користується Оксана Забужко, увиразнюючи свої тексти такими цікавими, нестертими метафорами, як *делікатна, всміхнена іронія; традиція залишила в спадок, метання від жанру до жанру, довгопошукувана і впаля на нього слава, література «канібальствує»* [3]; *культурний профіль, троцисти дівочі серця, розжарена спроба повідати історію* [4] та ін. Наприклад, у реченні *«Велика література завжди «канібальствує», вживаючи собі на страву живу плоть і кров»* Оксана Забужко за допомогою розгорнутої метафори одушевляє літературу, надає їй людських ознак, чим освіжає, активізує читацьку увагу. Юрій Андрухович дещо рідше звертається до метафори: *скривджена історична пам'ять, орган дихання – сигаретна пачка* [1]. Також особливістю стилю Ю.Андруховича-журналіста можна вважати мінімальне використання епітетів (*справжній письменник, героїчний малюк-«фіат», задріпане безлюддя*), чим досягається лаконічність думок, чіткість їх

формулювань. Тексти Оксани Забужко, навпаки рясніють епітетами, часом досить несподіваними: *пухнаний ведмедик, безособова юрба, хрипкувато-приблатньононий баритон, неокочирний переклад, всміхнена іронія, безмисна легковажність, відвічний тягар розуміння* [3]; *невротично-нерівна прем'єра, флейтовий тембр, дитинно-невимушена легкість, пекучий красень, пронизлива інтуїція* [4]. Епітет у О.Забужко може створити образ, надати йому певної індивідуальності, рідше – стереотипності, створюючи певний візуальний ряд для читача: «*бридка, коричнева* клякса-відмідь *хрипкувато-приблатньононим* голосом Євгенія Леонова репетував на все горло». Побачивши ще одну словесну характеристику звуку, голосу можемо спостерігати якого яскравого забарвлення образам надають тропи та які різні характери вони можуть створити.

Для виразного пояснення окремих фактів та особливостей, створення оригінальної образної системи портретисти часто звертаються до порівняння. Можливість зіставляти живе і неживе, психічне й фізичне, конкретне та абстрактне дозволяє авторів по-новому, виразно подати життєві факти, характер та творчу особистість героя: «...*актор-комік з готовністю загув, мов у діжку, імітуючи неповторний авторський, «Вінграновський», низький баритон»*. Таким чином Оксана Забужко оживляє звук, робить його реальним, чутним і, як наслідок, підсилює імпульс для опрацювання образу читацькою уявою, що значно актуалізує сприйняття. Досить яскравими є й інші порівняння, використані авторкою: «*діди оповідали внукам про свою молодість, а ті слухали, наче про Троянську війну»*, *вірші «встувалися в розкриті кількарічну свідомість, як вода в сухій ґрунт»*, «*його «прийняли не за того»... за щось таке «тіпа Маяковського»*, «*не видно по книгарнях... насушно необхідного, мов вітамін для духовного зросту, «Андрійка-говорійка»*». Ю.Андрухович порівнянням користується вкрай рідко, що наближує його стиль письма до суто публіцистичного.

Таким чином, основною ознакою літературного портрета є сполучення строгого документалізму та художнього узагальнення та увиразнення тексту. Ці ознаки мають бути відтворені завдяки використанню відповідних стилістичних засобів. Матеріали газети «Столичні новини» переконують, що вдало підібрані стилістичні фігури та зображальні засоби створюють цілісну образну систему, дають можливість оригінально відтворити особистісну характеристику героя.

Ознаки критико-біографічного портрета-есе дозволяють максимально точно розкрити стилістичні особливості літературного портрета. Його суб'єктивізм та оповідь від першої особи дозволяють автору обрати довірливу композицію та використати різноманітні художні засоби та стилістичні фігури для відтворення задуму, реалізації образної та фактологічної системи.

Проаналізувавши літературні портрети з видання «Столичні новини», можна стверджувати, що найбільш уживаними є такі тропи, як епітет, метафора, порівняння та стилістичні фігури: градація, риторичне питання, іронія. Часто вживаними є синоніми, антоніми та жаргонізми. Використання усіх стилістичних засобів зумовлене особливим авторським стилем та художнім задумом.

Література:

1. Андрухович Ю. Анджей Стасюк: більше ніж культ [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : //http://www.cn.com.ua
2. Воронова Мальвіна Юріївна. Сучасна українська портретистика: жанрова диференціація і поетика : Дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2006. – 201 арк. – Бібліогр.: арк. 180-201.
3. Забужко О. Ціна Вінні-Пуха [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : //http://www.cn.com.ua
4. Забужко О. Поет і його ролі [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : //http://www.cn.com.ua
5. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения / М. Ким. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 216 с.
6. Колосов Г. В. Поэтика очерка: Учеб.-метод. пособие к спецкурсу «Проблемы советского очерка» / Г. Колосов. – М., 1977. – 36 с.
7. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
8. Учєнова В.В. Творческие горизонты журналистики. – М., 1976. – С.220
9. Шкляр В. И. Публицистика и художественная литература: продуктивно-творческая интеграция: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор філолог. наук : спец. 10.01.10 / В. И. Шкляр. – К., 1989. – 44 с.